

A FERENCES LEVÉLTÁRAK SORSA 1948 UTÁN

Takács J. Ince és Pfeiffer János a veszprémi egyházmegye ferenceseinek történetéről írott munkáját 1948-ban zárta le. Ekkor Magyarországon két ferences rendtartomány működött: a *kapisztránus* és a *mariánus*. A korabeli gyakorlatnak megfelelően mindkét rendtartomány és azok rendházai is önálló levéltárakat illetve irattárakat tartottak fenn. A kapisztrán rendtartomány őrizte az 1900-as rendezések során megszűnt salvatoriánus rendtartomány iratanyagának jelentős részét, de nem a teljes anyagot. Annak egy része az új, már Csehszlovákiában megszervezett salvatoriánus tartomány birtokában volt, annak felvidéki rendházaiban és Pozsonyban. A szerzetesrendek Csehszlovákiában sem kerülhették el sorsukat. A felosztás után állami kezelésbe kerültek irataik és legjobb tudomásunk szerint ma is Pozsonyban őrzik. A kapisztrán rendtartomány levéltára őrizte ezen kívül a régi, 1757-ben létrejött kapisztrán tartomány és annak elődje, a bosnyák-bányavidéki tartomány anyagát is. Sajátos módon e rendtartomány rendházai őrizték a szintén az 1900-as rendezés során megszüntetett ladislaita (Szent Lászlótól nevezett) rendtartomány iratainak egy részét is. A mariánus rendtartomány a saját tartományi iratainak birtokában volt.

Miért kell ilyen részletességgel itt tárgyalnunk ezt a kérdést? Ennek az az oka, hogy a Takács J. Ince és Pfeiffer János által tárgyalt egyházmegye és korszak szinte az összes magyar rendtartományt érintette. A szerzőknek ezért szinte minden korábbi irategyüttest kutatnia kellett: a saját rendtartományi iratokon kívül elsősorban a kapisztrán rendtartomány Gyöngyösön és Budán fellelhető iratait. Az új kapisztrán provincia ugyanis több részből jött létre 1900-ban. Az egyik előd a salvatoriánus tartomány, amelynek székhelye Gyöngyös volt, és itt volt a rendtartományi levéltár is. Ez a levéltár őrizte az 1200-as évek elejétől a ferences vonatkozású iratanyagot, működött a török idők alatt és után is. Takács J. Ince, aki a szerzetesi levéltárakat kutatta, ezt az iratanyagot használhatta legjobban a munkája során. A másik nagyobb mennyiségű iratanyag a budai levéltárban volt, ahol az új kapisztrán provincia tartományfőnöksége működött. A tartomány tervbe vette a két iratanyag egyesítését, de erre 1950 előtt csak részben került sor. Takács J. Ince ezen kívül kutatásokat végzett az általa feldolgozott egyes rendházak levéltáraiban is. A jelzetei az akkori állapotokat tükrözik.

Mi a mai helyzet? Sajnos rosszabb, mint 1948-ban. Sokkal nehezebb nyomára akadni annak az iratanyagnak, amit Takács J. Ince kézbe vehetett. Ennek az oka egyértelműen az, hogy 1950. szeptember 7-én az akkori magyar kormány négy kivételével megvonta a szerzetesrendek működési engedélyét Magyarországon. A ferencesek megmaradtak, de csak három(!) rendházat működtethettek és összesen 70 rendtag maradhatott.

Az akkori két rendtartomány közül csak a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány működtethetett tovább, két rendházat, a Budai Országúti és a Pasaréti házat, valamint az esztergomi és a szentendrei gimnáziumot fenntartva. Az esztergomi gimnázium mellé a rendtartomány megkapta a mariánusok esztergomi rendházát is. A Szűz Máriáról nevezett Ferences Rendtartomány működése 1950-ben megszűnt. Ez a lépéssor a ferences iratanyag sorsát is teljesen megváltoztatta. A két rendtartomány iratainak sorsa másképpen alakult.

A mariánus iratanyag sorsa

A rendtartomány rendházait 1950. december 2-ig el kellett hagynia a szerzeteseknek. Az államhatalom egyrészt különös figyelmet szentelt az iratoknak – az 1950. szeptember 1-jei belügyi államtitkári rendelet az iratanyagot külön kezelésbe vette és az ÁVH illetékes megyei vezetőjére bízta – másrészt viszont a végrehajtás során az iratanyag egy részét veszni hagyták. Az egyes rendházak iratainak sorsa rendkívül különbözően alakult. Pontos információknak ma sem vagyunk birtokában, de a megmaradt iratok sorsából következtetéseket vonhatunk le. A Takács J. Ince által is kutatott mariánus irattárak sorsa a következő módon alakult.

A mariánus rendtartomány központi vezetésének és pesti rendház iratának legnagyobb része a Magyar Országos Levéltár birtokába került. Ez a MOL P 233 szám alatt található és 6,5 ifm. Ugyancsak a MOL őrizi P 1378 szám alatt Vinkovics Viktor tartományfőnök iratait az 1918–1947 közötti időszakból, ez 0,12 ifm. Budapest Főváros Levéltára a Pesti ferences rendház irataiból őriz 0,15 ifm-t. Ezenkívül a Magyar Ferences Levéltár is őrzött néhány centiméter iratanyagot, amelyet 1995-ben visszaszolgáltatót a működését 1990-ben újra kezdő mariánus rendtartománynak.

A többi rendház iratainak sorsa sem alakult jobban mint a pestié. A Szombathelyi Ferences Rendház iratai a Vas Megyei Levéltárba kerültek. Ennek mennyisége 0,80 ifm. A Veszprém Megyei Levéltár őrizi a Pápai Ferences Rendház iratainak egy részét, ennek mennyisége 1 ifm, a Veszprémi Ferences Rendház iratainak egy részét – ennek mennyisége 1 ifm, – és a Sümegi Ferences Rendház iratának egy részét, ami 0,10 ifm. A rendházak iratainak töredékei

a Magyar Ferences Levéltár birtokába kerültek valamikor az 1950-es, 1960-as évek során, valószínűleg ferences testvérek hagyatékából, akik azt a rendházakból megmentették. Ezeket az iratokat a Magyar Ferences Levéltár visszaszolgáltatta a Mariánus rendtartománynak, a sümei rendház rendkívül rossz állapotban lévő Historia Domusának és néhány irattöredéknek a kivételével.

A Nagykanizsai Ferences Rendház iratai a Zala Megyei Levéltár őrzetébe kerültek, mennyisége 0,60 ifm, ugyancsak ez a levéltár őrzi a Búcsúszentlászlói Rendház iratainak nagyobb részét is. Ez 0,70 ifm. A búcsúszentlászlói rendház irattöredékei a Magyar Ferences Levéltár birtokába is kerültek, de 1995-ben ezeket a Mariánus Rendtartománynak átadták. A négy Somogy megyei ferences rendház iratai a Somogy Megyei Levéltárba kerültek. Andocs 1 ifm, Felsősegesd 1,07 ifm, Nagyatád 0,89, Szigetvár 0,72 ifm. Ezek az iratok ma is a levéltár őrzetében vannak. Közülük a Szigetvári Ferences Rendház a Kapisztrán Provincia rendháza volt. Iratanyagának a Magyar Ferences Levéltár részére történő átadásáról már megszületett a megállapodás. A Székesfehérvári Ferences Rendház iratainak egy része a Fejér Megyei Levéltár birtokába került, ez 0,70 ifm, másik része a Magyar Ferences Levéltár őrzetében van, ez mintegy 0,60 ifm. E felsorolás csak az eddig tudomásunkra jutott levéltári anyag őrzési helyét azonosította, de valószínűnek tartjuk, hogy ez nem a teljes iratanyagot jelenti. Az egyes rendházak helyének plébániái vagy érseki, püspöki levéltárak is őrizhetnek iratokat, de elképzelhető, hogy magánszemélyek birtokába is kerültek iratok. A rendtartomány feloszlása után a testvérek egy része egyházmegyei szolgálatba került és magával is vihetett iratokat új szolgálati helyére. Akik nem kerülhettek egyházi szolgálatba, az élet különböző helyein dolgozhattak tovább. Azt is elképzelhetőnek tartjuk, hogy a rendtagok általuk fontosnak tartott iratokat elrejtették. A titkot a testvérek mindvégig őrizték és lehet, hogy az örökkévalóságba is magukkal vitték. A Szűz Máriáról nevezett Ferences Rendtartomány a hosszú kényszerű szünet után 1990-től felújította működését. A jövő feladata lesz a rendtartomány szétszórott iratai sorsának meghatározása, esetleg új levéltár felállítása.

A kapisztránus iratanyag sorsa

A Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány iratainak sorsa csak kevéssel volt jobb, mint a mariánus iratanyag sorsa. Ez a kevés azt jelentette, hogy a rendtartományt nem oszlatták fel, de igen szűkre szabták működési feltételeit. Két budai rendházat és két iskolát működtethettek az 1950 és 1989. augusztus 30. közötti időszakban. Sajátos helyzetet teremtett, hogy a mariánus rendtartomány korábbi esztergomi rendházát e rendtartomány megkapta. A rendtartomány azonban levéltárat nem tarthatott fenn az 1950-es

évek végéig. Az iratanyag nagyobb része állami kezelésbe került, csak a budai rendházban lévő, gyakorlatilag az 1900-as reform óta keletkezett iratok voltak a rendtartomány kezelésében.

A Takács J. Ince által is sokat kutatott és általa „Gyöngyösi Levéltárként” hivatkozott iratanyag rendkívül érdekes utat járt be. A gyöngyösi rendházban őrizte a rendtartomány az ún. régi Kapisztrán Rendtartomány (1757-ben jött létre) az előd rendtartományok – régi Salvatoriánus Rendtartomány (1200-as évektől), a Bosnia-Argentina Rendtartomány (török idők) – iratait, a rendtartomány Mohács előtti 110 oklevelét, a török korból megmaradt, török nyelvű okleveleket és a gyöngyösi rendház iratait. A gyöngyösi volt a legnagyobb magyarországi rendház és itt őrizték a rendtartomány ún. régi könyvtárát is. A rendház a feloszlatáskor nem maradhatott a rendtartomány birtokában. Az ott található könyv és iratanyagot államosították. A fellelhető iratanyag a Heves Megyei Levéltár birtokába került. A levéltár féltő gonddal őrizte az értékes iratanyagot. Köszönet illeti érte Soós Imrét, a levéltár akkori vezetőjét. Az iratanyagnak a rendtartomány központi kormányzatát érintő iratanyagát és az oklevéltárát a Heves Megyei Levéltár 1969-ben visszaszolgáltatta a Kapisztrán Ferences Rendtartománynak. Ennek az irategyüttesnek és a Budai Országúti (ma Margit krt.) Rendházban őrzött iratanyagának az egyesítéséből jött létre a Magyar Ferences Levéltár. Ez a levéltár őrizte a továbbiakban az időközben előkerült ferences iratokat. Az ún. Gyöngyösi Levéltárnak és a könyvtárnak azonban nem minden része került állami tulajdonba 1950-ben. Évtizedekig terjengtek azok a hírek, hogy az iratok egy része elpusztult vagy a ferences testvérek kicsempészték az országból, az értékesebbeket eladták. Ám igaztalan vádakkal illették a ferences atyákat. A titokra 1998-ban derült fény. Az újra a rend birtokába került gyöngyösi rendház felújítási munkálatai közben, egy elfalazott lépcsőfeljáróban több köbméternyi könyv, iratanyag, és egyéb tárgyi emlék került elő. A kutatás során kiderült, hogy 1949–50-ben, érezve a vészterhes időket a ferences atyák az általuk értékesnek, fontosnak tartott iratokat, könyveket elrejtették. A titkot a résztvevők közül többen inkább a sírba vitték, de nem árulták el a rejtkehelyet. A közel 50 év elzártsága az iratokat megviselte, de csak kevés szenvedett helyrehozhatatlan károkat.

Az egyes rendházak iratai a Kapisztrán Rendtartomány esetében is többféle utat jártak be. A feloszlatás után állami tulajdonba kerültek és túlnyomó részben az illetékes megyei levéltárak őrizetébe kerültek. Voltak azonban olyan rendházak, amelyekből egyes iratokat a rendtagok elhoztak és a budai rendházba, majd a Magyar Ferences Levéltárba kerültek. Egyes iratok a rendházak székhelyén lévő plébánia őrizetébe jutottak. Az évek során az a sajátos helyzet alakult ki, hogy egyes rendházak Historia Domusának egyik kötete megyei levéltári, másik kötete a Magyar Ferences Levéltár birtokában volt. A Kapisztrán

Ferences Rendtartomány vezetése 1995-ben kezdeményezte az egyes megyei levéltáraknál, hogy az őrizetükben lévő kapisztránus levéltári anyagot juttassák vissza jogos tulajdonosának. Ez a levéltárak többségénél megértésre talált és elindult az iratanyag egyesítése, a Magyar Ferences Levéltár iratanyagának újra rendezése. E folyamat közepén került elő a gyöngyösi levéltár elrejtett iratanyaga, ami a rendezés munkálatait lelassította. Jelenleg a levéltár átmeneti állapotban van. A fond szerkezet kialakításra került, jelenleg az egyes fondok és állagok rendezése folyik, ezért a hivatkozások csak a fond szintig történhettek meg, azon belül csak a már elkészült fondok belső tagolását tudtuk megadni.

P. Takács J. Ince szerencsés helyzetben volt az 1940-es években. Az egyes rendházak iratait helyükön, háborítatlan állapotukban kutathatta. Talán az utolsó kutató volt aki, még minden adat birtokába juthatott. Sajnos ma nem mondhatjuk azt, hogy minden általa hivatkozott iratról tudjuk, hogy hol található. A hivatkozásokban vannak olyan ferences vontakozású iratok, amire azt kellett mondanunk, hogy pillanatnyilag hiányként tartjuk őket számon. A ferences levéltári anyag hányatott sorsát figyelembe véve ezek száma nem nagy, de a veszteség akkor is fájó. A reményt azonban a Magyar Ferences Levéltár nem adja fel, hogy sok költöztetés, elkobzás, visszaadás, elrejtés után egyszer, talán minél teljesebb iratanyaggal állhat a kutatók rendelkezésére.